

Několik poznámek ke genezi a významu raně středověké Olomouce

JOSEF BLÁHA

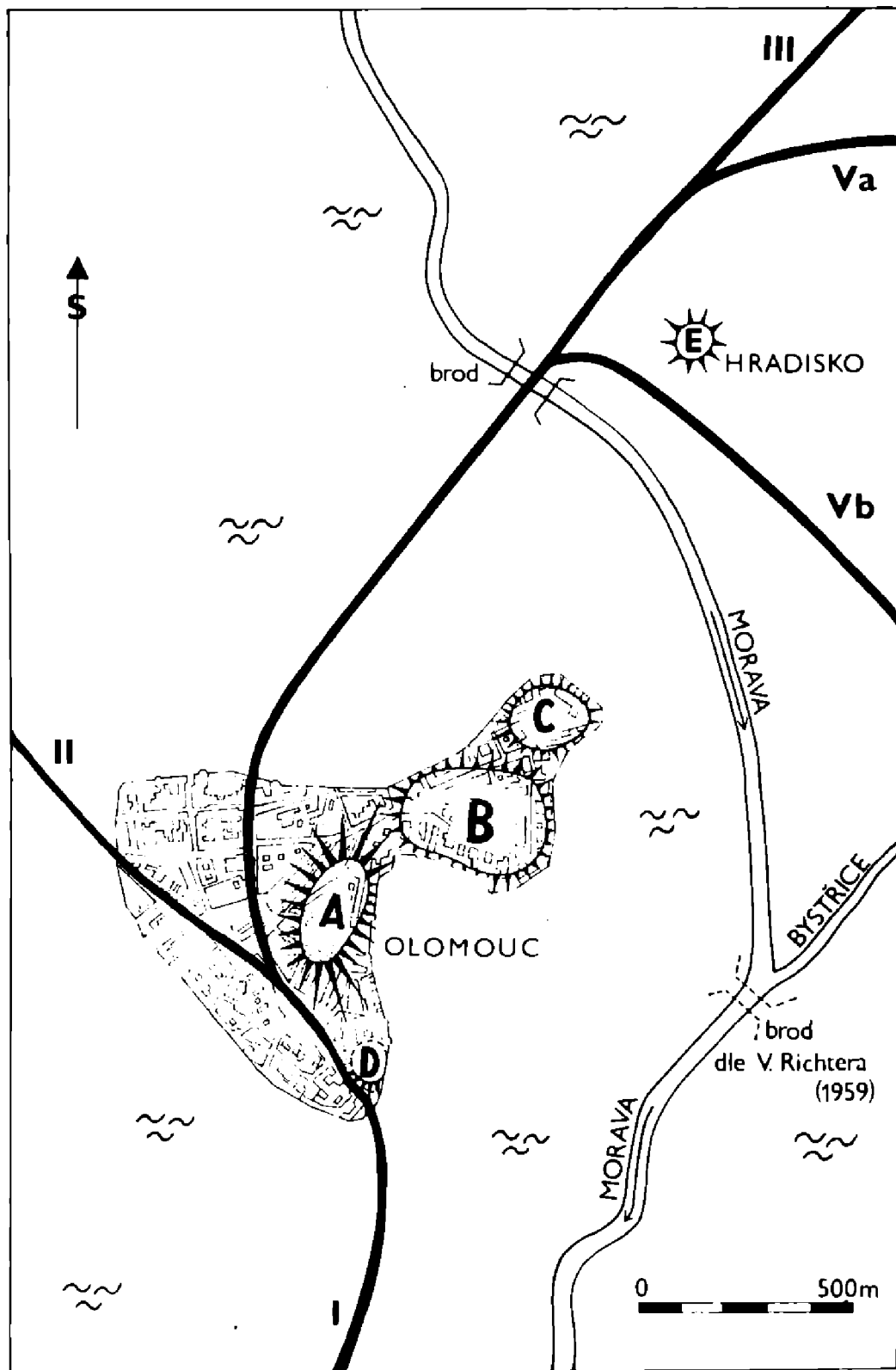
A. ZPRÁVA O VÝSLEDKÁCH VÝZKUMU V OLOMOUCI – PEKAŘSKÉ ULICI V ROCE 1984

V r. 1984 ukončený archeologický výzkum na parcelách č. 97–99 v Olomouci – Pekařské ul. (tab. 2:1) naznačil spolu se zjištěním příhodného brodu v blízkosti kláštera Hradisko (tab. 1) některé nové možnosti interpretace základní půdorysné osnovy středověké Olomouce. Topografické poznatky z r. 1983 a výsledky starších i uvedeného výzkumu byly v tomto směru vyhodnoceny na jiném místě, kde je uvedena i příslušná literatura (Bláha 1984; týž, v tisku).

K výsledkům odkryvu v Pekařské ul. v r. 1983 lze nyní doplnit, že ve vývoji zdejší zpočátku ještě agrární osady 6.–8. stol. dochází ještě ve století 9., či nejspíše v 1. pol. 10. stol. k výrazným kvalitativním i kvantitativním změnám, které jí vtiskují charakter podhradního, řemeslnicko-kupeckého sídliště. Prudký rozvoj v tomto směru byl i v r. 1984 znovu zaznamenán pro poslední třetinu 10. stol., přičemž přítomnost tržního provozu v uvedené době je dokumentována v příslušných vrstvách a objektech dalšími nalezenými denáry, zvl. z doby knížete Boleslava II. (k topografickému vztahu nálezů mincí a trhu srv. např. Turek 1975, 160; Nickel 1964; k dalším závěrům Jankuhn 1974, 165–171; k otázce absence mincovních nálezů v trhovách místech srv. diskusi Graus–Jankuhn, 1974, 322 až 326). Pro 10. stol. byly v r. 1984 rovněž bezpečně potvrzeny výrobní objekty související s kovolictvím a to včetně nálezů zlomků tyglíků a hliněných forem. Železářská výroba byla naproti tomu prokázána pouze výrobním odpadem – kovářskou struskou. U nálezů železného stílu a olověného závaží z r. 1983 (Bláha 1984, obr. 1:7–8) nelze jednoznačně oddělit jejich funkci v obchodu od využití v oblasti výroby (Kaźmierczyk 1974, 218; Dembińska 1978, 252; Bláha 1983, 308; Cofta–Broniewska 1962, 293–297; ryc. 4:j). O východním dálkovém obchodu pro skloněk 10. stol. svědčí karneolový korál ze zásypu obj. 60/83 (Bláha 1984; Bach–Dušek 1971, 49–52), o němž lze uvažovat, podobně jako u surového jantaru, rovněž jako o alternativním platidle. Nelze ovšem vyloučit ani prostřednictví baltského obchodu při směně s Kyjevskou Rusí (Łowmianski 1953, 221). Možnost vyplývá především ze studia pobaltských mincovních nálezů, resp. ze skladby pokladů zlomkového stříbra (Warnke 1964, 116, 131; Sejbal 1979, 30–32).

Zánik staršího řemeslnicko-kupeckého sídliště souvisí, jak bylo zjištěno konfrontací stratigrafických pozorování s nálezy denárů (před konečným vyhodnocením a konzervací bylo zjištěno 23 kusů z 10.–pol. 12. století) a dalšími chronologicky průkaznějšími předměty (Bláha 1984), vysoce pravděpodobně s krizí českého státu na přelomu 10. a 11. stol. Na možnou spojitost s válečnými událostmi by mohla ukazovat téměř souvisle sledovatelná požárová vrstva v bezprostřední superpozici nad příslušnými objekty starší fáze sídliště a spočívající rovněž na soudobém terénním nivó. S touto zánikovou (?) vrstvou navíc úzce korespondují i některé nálezy železných hrotů šípů.

K obnově osady v prostoru dnešní Pekařské ul. došlo ještě v 1. polovině 11. století a to spolu s rozšířením osídlené plochy západním směrem (k tomu a dalšímu vývoji srv. Bláha 1984). Řemeslnicko-kupecký charakter osady, resp. bezprostřední blízkost tržiště, prokazují opět nálezy denárů. Převažují olomoucké ražby knížete Oty I. Sličného (1061–1087), jak předběžně zjistil J. Dopita. S dálkovým obchodem orientovaným na Pobaltí lze spojovat dva dosud zjištěné kusy surového jantaru (Krumphanzlová 1970, 109–112; Van Es 1975, 202 n.; Dembińska 1978, 256), jaký je ovšem nalézán na obou pro Olomouc uvažovaných hlav-



Tabulka 1. Olomouc. Základní topografické schéma. A – Michalský kopec; B – oblast knížecího hradu; C – oblast knížecího hradu; D – areál sv. Blažeje; E – klášter Hradisko. Do plánu nejsou zakresleny menší, převážně regulované vodoteče v okolí města. (Kreslila A. Sádková.)

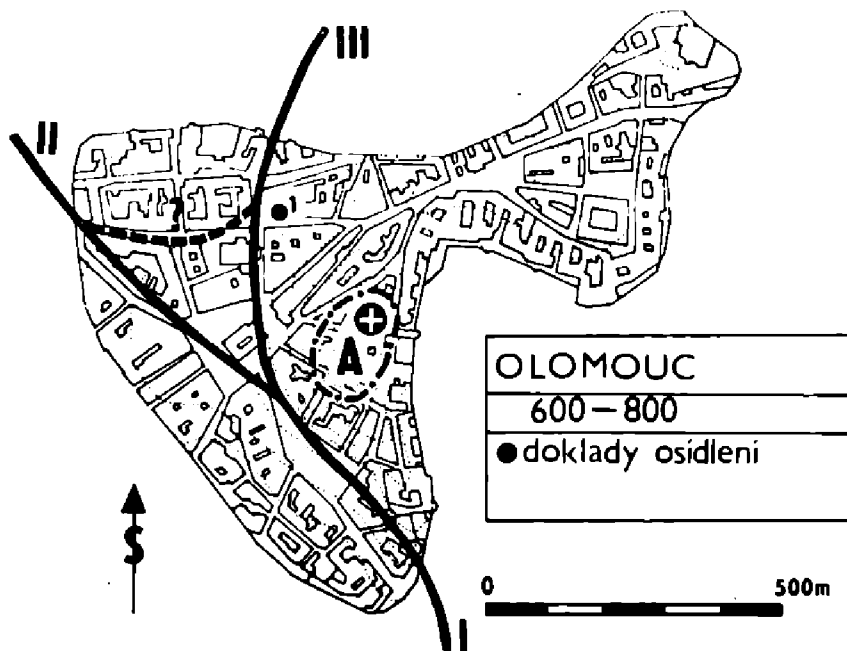
ních obchodních trasách: SJ trasa – např. Kruszwica (Cofta–Broniewska 1962, 291, ryc. 2:b) a VZ „Polská stezka“ – např. Krakov (Žák 1974, 440). Tyto komunikace zprostředkovaly zřejmě i dovoz závěsné keramické kuličky s ostny, opatřené žlutozelenou glazurou. Obdobný nálezný je znám ze Zábřaha (Snášil 1970, 340; laskavé sdělení téhož autora z 3. 7. 1984) a lze jej přiřadit ke tvořící se skupince drobných kultovních předmětů tohoto druhu v olomouckých nálezech 11.–12. stol. (Bláha 1980, 308–309; tab. III: 10–12). I v mladší fázi osady je doložena kovo-zpracující výroba a to zřejmě až do doby založení města. Z vrstev pozdní fáze předlokačního osídlení (1. pol. 13. stol. ?) pochází řada olovených svitků – zřejmě suroviny určené pro další zpracování. Přesnější časové zařazení těchto nálezů v rámci 13. století si bude ještě vyžadovat analýzu. Pro interpretaci se však nabízí terénnímu pozorování neodporující možnost jejich souvislosti s blízkým nálezem benátské mince – piccola – ve vrstvě 13. století (předběžné určení J. Dopity), což by mohlo ukazovat na historickými prameny doložený export bytomského olova do Uher a sev. Itálie (Čechová 1970, 42).

B. TOPOGRAFICKÉ ZÁKLADY VÝVOJE RANĚ STŘEDOVĚKÉ OLOMOUCE. GENEZE KOMUNIKAČNÍ SÍTĚ

Považujeme-li půdorys města za historický pramen, je třeba pokusit se o jeho kritické vyšetření jako případu „konkrétní totality“ (V. Richter). V posledním příspěvku (Bláha 1984) jsme se pokusili stanovit relativní chronologii vzniku jednotlivých komponentů uliční sítě středověké Olomouce (k metodě např. Stephan 1973, 84 n.) a to po předchozí nezbytné lokalizaci míst s „centrálními funkcemi“, jejichž vývoj i z hlediska topografického podléhal určité dynamice (Bláha 1984; týž, v tisku). K olomoucké „konkrétní totalitě“ náleží ovšem i přírodní prostředí, ve kterém se odehrával určitý historický vývoj. Na základě některých nových poznatků se pokusíme o rekonstrukci a stanovení těch jeho složek, které pak podmínily průběh dálkových i lokálních komunikací v areálu pozdějšího města a bezprostředním okolí.

Metodickým východiskem našeho příspěvku je předpoklad, že prostorová struktura ve středověku je tvořena především body a nikoliv plochami (Blaschke 1973, 380; obecně Bollnow 1963) a to i s možnými důsledky pro určitý městský půdorys. Pro počátky Olomouce je především závažné vyšetření výchozí geomorfologické a hydrogeologické situace.

Útvar tzv. Olomouckého kopce, zdvihající se až o 20 m nad okolní nivu, se skládá ze tří výrazně odlišených dominantních poloh (tab. 1:A, B, C), charakteristických mj. i výškopisným „sestupem“: 233, 228 a 226 m n. m. Na jiném místě jsme se pokusili zdůvodnit jejich časově posloupnou úlohu jako míst s „centrálními funkcemi“, tj. trojnásobné přehodnocení prostoru v olomouckém mikroregionu (Bláha 1984; týž, v tisku). Dynamika tohoto posunu olomouckých „center“ našla svůj odraz i při konstituování základní osovy uliční sítě, jak uvidíme níže. Součástí masívu Michalského kopce (tab. 1:A) je malá, avšak zřejmě samostatná vyvýšenina nad inundací směrem jižním (tab. 1:D). Na toto místo lokalizujeme zřejmě lehce ohrazený areál s celní funkcí a kupeckou svatyní sv. Blažeje. Pro jeho úlohu v předlokačním období je příznačná průjezdní poloha a možnost snadné kontroly při výstupu cesty ze zmíněné údolní nivy (Bláha 1984, obr. 4:7). V obdobné poloze se nachází krakovský Gródek, který v raném středověku na okraji říční terasy zajišťoval vstup Kyjevské cesty do sídlištní aglomerace (Radwański 1975, 203–205). K olomouckému sv. Blažeji přiléhala na S a SZ straně osada cizích (?) kupců, předpokládaná zatím pouze na základě pozdějších písemných pramenů (Richter 1959, 109–113).



Tabulka 2. Olomouc. Schéma průběhu dálkových komunikací do počátku 9. století. A – „Centrum“ s integrovanými funkcemi na Michalském kopci. (Kreslila A. Šádková.)

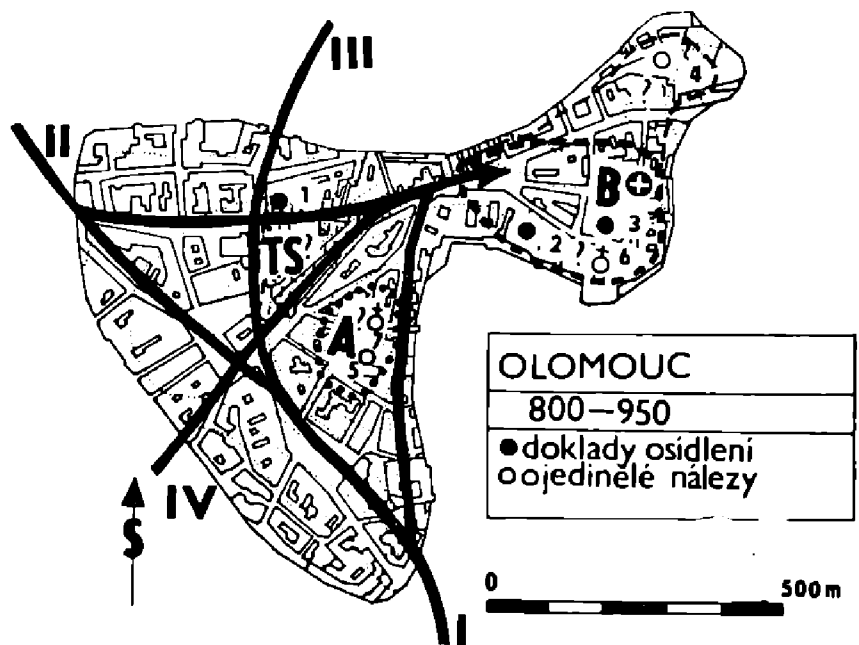
Další pevný a konstituující bod komunikační sítě se podařilo ověřit r. 1983 – asi 250 m Z směrem od skalního výchozu na němž byl r. 1078 založen benediktinský klášter Hradisko (tab. 1:E) byl zjištěn v korytě (nyní regulované) řeky Moravy práh, tvořený podobně jako celý masív tzv. Olomouckého kopce i podloží Hradiska samého, kulmskými horninami. K tomu co bylo o významu tohoto zjištění již uvedeno (Bláha 1984) lze ještě doplnit, že oba zmíněné skalnaté výchozy (Olomoucký kopec a Hradisko) tvoří jediný geologický celek spojený hřbetem, přecházejícím napříč údolní nivou (Hudec 1977, 14). I v dotčeném směru lze tedy pod kvarténními sedimenty předpokládat rovněž pevný podklad a tudíž i relativně schůdný terén na trase k prahu – nepochybně nejstaršímu brodu.

Nejstarší komunikační situaci na území Olomouce (tab. 2) tedy lze rekonstruovat tak, že stezka z jižního pravobřežního Pomoraví (I) vystupovala z inundace v prostoru jižního výběžku pozdějšího městského areálu. Další její průběh je určen „suchou cestou“ – tj. zhruba vrstevnicí 218 m n. m. při Z úpatí Michalského kopce (tab. 2:A). V místech styku nynějšího nám. Rudé armády s nám. Míru se cesta větvila: jednak postupovala po témže břehu Moravy na S a SV (směr II – horní Pomoraví, Dolní Slezsko, Čechy ?) a jednak se odkláněla na V k brodu (směr III – Horní Slezsko, Krakovsko, levobřežní dolní Pomoraví, Uhry). S uvedenou druhou trasou (III) nepochybně souvisí zjištěná časněslovanská osada v Pekařské ul. (tab. 2:I), nacházející se bezprostředně na sestupu cesty do inundace – ve směru k brodu.

V půdoryse západní (tj. lokační) části Olomouce se, jak patrně, uchovalo již toto základní a výchozí schéma průběhu dálkových cest. Zvláště to lze zdůraznit v případě směru III, sledujícího důsledně a v přímé linii hydrogeologicky příznivý terén po celé délce 1150 m mezi oběma zmíněnými sestupy do inundace (k významu identifikace přímo vedených dálkových cest v městském půdoryse srv. metodicky podnětnou studii Blaschkeho 1973, 336 n., 375).

Předpokládané nejstarší olomoucké „centrum“ – Michalský kopec (tab. 2:A) na sebe v této době koncentrovalo více funkcí (kultovní a soudní shromaždiště s vazbou na periodický trh; Bláha 1984; týž, v tisku; všeobecně k významu kopců pro tato jednání Evers 1970, 3, 83 n.). Některé náznaky by mohly nasvědčovat i o existenci menšího „hradu“ refugiálního charakteru, který mohl sloužit okolnímu zemědělskému obyvatelstvu. V tomto případě by bylo možno označit časně-

Tabulka 3. Olomouc. Rozvoj komunikačního schématu po r. 800. TS – předpokládaný rozsah podhradního osídlení s trhem (?). B – „Centrum“ v prostoru Předhradí. (Krestila A. Šádková.)



slovanskou osadu v Pekařské ul. jako „prototyp suburbia“ (Leciejewicz 1982, 198 až 200).

K zásadním změnám s důsledky pro doplnění komunikační sítě i další vývoj tentokrát již podhradního řemeslnicko-kupeckého osídlení došlo v 9. století. Pro toto i další století je na základě výsledků archeologických výzkumů možno předpokládat místo s „centrálními funkcemi“ na plató pozdějšího Předhradí (tab. 3:B). Některé nálezy z Michalského kopce nasvědčují o „stabilitas loci“ tohoto starého „centra“ a to především v oblasti kultu (o zjištěních týkajících se michalského areálu je připravována studie). Úloha území pozdějšího přemyslovského hradu je pro tuto dobu nejasná (Dohnal 1983). Konstituování nového olomouckého „centra“ a s tímto procesem spjaté sociální proměny vedly k utváření nových radiálních komunikací (srv. obecně Bollnow 1963, 100) a nejpozději v 1. pol. 10. stol. i ke vzniku tržiště (tab. 3:TS; k archeologickým dokladům srv. zde odst. A; k jeho formě a rozloze Bláha 1984).

Provoz a smysl olomouckého trhu není myslitelný bez pevné místní moci a jejího administrativně policejního trhového aparátu. S dálkovým obchodem, který uspokojoval mimořádné materiální potřeby místní vládnoucí vrstvy, nepochybně souvisel i příslušný obslužný provoz spjatý s přítomností řemeslníků (srv. odst. A) a lokálního trhu (Buczek 1964, 38, 59–68; Schich 1977, 82–83, 307–308). Archeologická výpověď o charakteru řemeslnicko-kupecké a trhové osady 10. stol. v olomouckém podhradí je natolik svěbytná, že nemůže být pochybnost o významném mocenském postavení zdejšího hradu pro uvedené století a nemůže být ani oslabena dosavadní absencí řady pozitivních topografických a chronologických poznatků z výzkumů v areálu Předhradí a pozdějšího knížecího hradu.

C. POZNÁMKA K LOKALIZACI MORAVSKÉHO BISKUPSTVÍ V 10. STOLETÍ

Nastíněná zjištění mohou vést k zamyšlení nad otázkou kontinuity moravského biskupství v 10. století, resp. nad lokalizací jeho sídla v posledních desetiletích tohoto věku (naposled srv. pozoruhodný příspěvek Bakala 1984, 4–5). Relativně intaktní stav severní Moravy po maďarském vpádu a možnost umístění mor. biskupství (k r. 976) na toto území předpokládal např. Turek 1971, 162–167 a další autoři. S tímto problémem úzce souvisí otázka aplikace usnesení o zakládání

biskupství ve „městech“, tj. v místech hodných biskupské důstojnosti (synoda v Sardice r. 343), na území mimo římský limit a navíc pro období raného středověku. Na základě novějšího výzkumu lze přijmout, že v praxi bylo usnesení pro uvedenou oblast modifikováno: pro zřízení biskupství přicházela v úvahu mocenská a obchodní centra, tj. lidnaté aglomerace plnící městské funkce (Schich 1977, 45, 158; Petersohn 1979, 15–16; Leciejewicz 1982, 200; v těchto pracích další lit.). Dosavadní výzkum velkomoravských center na jižní Moravě nenaznačuje pro 10. stol. jejich novou mocenskou konsolidaci a hospodářský vzestup. Osud moravského biskupství se v této době zřejmě velmi podobal osudům obodritských diecézí Oldenburg a Meklenburg po povstání r. 1066, kde přes snahu o nové převzetí jejich držeb byl návrat biskupů do původních nominálních sídel – pro jejich bezvýznamnost – nemožný (Petersohn 1979, 79–81).

Situace Olomouce, jak jsme ji poznali zvl. pro poslední třetinu 10. století, je v moravských poměrech prozatím zcela mimořádná. Archeologickými prameny doložený tržní provoz si nelze představit bez návaznosti na v místě existující církevní strukturu (Bláha 1984). Nelze tedy ani vyloučit, že rozhodujícím impulsem pro jeho zintenzívnění (Schich 1977, 46, 52–53) mohla být právě přítomnost moravského biskupství a to nejpozději do r. 983, kdy zřejmě došlo k jeho začlenění do biskupství pražského (Bakala 1984, 4–5).

D. HUMANISTICKÁ TRADICE K VÝZNAMU KLÁŠTERA HRADISKO V RANÉM STŘEDOVĚKU

Humanistický básník, lékař a univerzitní učitel Georgius Sibut vydal r. 1528 ve Vídni báseň, věnovanou „velmi moudrému a prozíravému senátu města Olomouce“ (přeložil a k vydání připravil Petru b. d.). Dočteme se v ní mj., že:

„Božský Julius Caesar městu tomu dal jméno
podle návrší, jemuž předkové říkali Julimons.

.....
Pod touto tvrdou skálou potomci stavěli město.
Sama skála tu stála uprostřed zelených luk.

.....
Pod strmou skálou a směrem k hvězdám Velkého vozu
byl tu zbudován hrad velkého stáří, jenž bývá
nazýván rhoetský. Latinsky však královský by se měl zvat.
Právě zde králové kdysi dali postavit tábor
aby byl záštitou země, jejím jádrem i klíčem,
silnou pevnostní branou onoho království. Dnes je
hoden hrad opata, neboť premonstráti jej drží.“

Příklad ze Sibutovy básně nás upozorňuje na reálné jádro, dochované v poměrně pozdní tradici. Ve vybraném úryvku se jedná především o dva fenomény:

1. Sibut si byl vědom, či spíše byl informován o původním vzhledu a numinózním charakteru skalnatého „Weltbergu“ – Michalského kopce – prvního olomouckého „centra“. Na zážitek moci: „sama skála tu stála uprostřed zelených luk“ upozornil nověji pro Olomouc až V. Richter a archeologický výzkum spolu s dalším studiem nasvědčuje stále o oprávněnosti jeho dalších úvah.
2. Druhým fenoménem je tradice o „královském“ hradu, který měl být předchůdcem benediktinského kláštera (benediktini byli v l. 1151–1152 vystřídáni premonstrátskou kanonií). Pověst o starším hradu, který ostatně měl dát i jméno klášteru (srv. falzum k r. 1126: „quod est in Gradisch“) je rovněž zaznamenána v kronice místního mnicha Jana Tetzelia, žijícího za opata Pavorina

(1594–1608). Tetzeliovo líčení je však již sotva přijatelnou fabulací (o prameňech a historii Hradiska srv. Burian 1978, 6–35). Její jádro je však shodné s obsahem téměř o 100 let staršího Sibutova dílka: hrad v místech kláštera měl mít speciální, odvozený účel. Premonstráti totiž rovněž věděli, že nejstarší hrad – původní správní centrum – byl na protilehlém Olomouckém kopci (Richter 1959, 42, 49; Burian 1978, 23), což bylo i posledními archeologickými výzkumy potvrzeno (přehled názorů uvádí Burian 1978, 16).

Sibutovo líčení funkce staršího opevnění v místech Hradiska je, oproti Tetzeliově historii s Břetislavem a Jitkou, méně konkrétní. Mělo být „záštitou země, jejím jádrem a klíčem, silnou pevnostní branou“. Uvážíme-li však navíc bezprostřední topografickou souvislost takovéto fortifikace s brodem (tab. 1), pak se zde zřejmě jedná o ozbrojenou ochranu strategicky důležitého říčního přechodu. Celní funkci takovéhoho zařízení lze předpokládat, vzhledem k existenci olomouckého trhu, nejpozději pro sklonek 10. stol. (o vzniku, vztazích a dislokaci celních funkcí srv. Mitterauer 1969, 338–351; k severočeským celním této doby např. Smetana 1981, 5–27). Otázka chronologického vztahu k celnímu hrazenému areálu se svatyní sv. Blažeje je prozatím nejasná. Pro Hradisko ovšem znovu vyvstává otázka původní funkce svatyně sv. Štěpána, položené „extra muros monasterii“ (Richter 1959, 44–48). Blaschke 1973, 370–371 uvádí v tomto směru pozoruhodnou paralelu – Wiprecht Grojčský založil r. 1091/2 v Pegau benediktinský klášter a v sousedství pak kurii s kaplí a to k ostraze přechodu přes Elsteru.

Vzhledem ke své poloze sehrála Olomouc zřejmě již v 10. století důležitou roli opěrného bodu ve východní politice přemyslovského státu. „Polská stezka“ překračující Moravu v místech brodu u kláštera Hradisko byla již tehdy pro česká knížata těžce postradatelnou akční a strategicko-politickou základnou (k závislosti politických akcí na vojenském zajištění dálkových cest srv. pro Sasko Blaschke 1973, 370 n.). Ochrana olomouckého komunikačního uzlu i brodu byla zřejmě jedním z předpokladů k jejímu pevnému ovládnutí.

Změněné komunikační požadavky po vzniku středověkého města a snad i nepříznivý hydrologický vývoj vedly k postupnému oslabení významu námi sledovaného starého přechodu přes řeku Moravu a posléze i ke zřízení mostu v oblasti východně od hradu. Podobné změny lze sledovat, ponejvíce ve spojitosti s urbanizačním procesem, u řady lokalit (pro Přerov srv. např. Hosák 1970, 135; celou řadu analogií uvádí Blaschke 1973, 356, 358, 374 n.).

Literatura:

- Bach H.–Dušek S., 1971: Slawen in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie im 10. bis 12. Jahrhundert. Nach den Ausgrabungen bei Espenfeld. Weimar.
- Bakala J., 1984: Olomoucké tisíciletí? Vlastivědné listy 10, 4 n.
- Bláha J., 1980: Otázka kontinuity slovanského osídlení Olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů. VVM XXXII, 301 n.
- 1983: K vypovídacím možnostem olomouckého archeologického materiálu 15. až 17. století. In: Historická Olomouc a její současné problémy IV. Olomouc, 307 n.
- 1984: Časněslovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnicko-kupeckého podhradí. Příspěvek k postavení Olomouce v 10. století. AH 9.
- v tisku: K otázce lokalizace „centrálních funkcí“ v areálu Olomouckého kopce do doby lokace města.
- Blaschke K., 1973: Studien zur Frühgeschichte des Städtewesens in Sachsen. In: Festschrift für W. Schlesinger. Mitteldeutsche Forschungen Bd. 74/I. Köln–Wien, 336 n.
- Bollnow O. F., 1963: Mensch und Raum. Stuttgart.
- Buczek K., 1964: Targi i miasta na prawie polskim. Prace komisji nauk historycznych PAN Nr. 11. Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdańsk.
- Burian V., 1978: Přehled literatury o klášteře Hradisku. Zprávy VÚO č. 196, 8 n.

- Cofta-Broniewska A., 1962: Z zagadnień obróbki metali nieżelaznych. SIA IX, 273 n.
- Čechová V., 1970: Geneze středověké Opavy a tržní sítě na Opavsku do konce 13. století. Spisy pedagogické fakulty v Ostravě sv. 15. Ostrava.
- Dembińska M., 1978: Funkcja targu, wymiana i moneta. In: Historia kultury materialnej Polski w zarysie. Tom I. Od VII do XII wieku (red. Dembińska M., Podwińska Z.). Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk, 252 n.
- Dohnal V., 1983: Přemyslovský palác objeven? Stráž lidu 1. 12.
- Evers H. G., 1970 (2. Aufl.): Tod, Macht und Raum als Bereiche der Architektur. München.
- Graus F.-Jankuhn H., 1974: La discussione. In: Topografia urbana e vita cittadina nell'alto medioevo in occidente. Tomo primo. Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo XXI. Spoleto, 322 n.
- Hosák L., 1970: Dějiny Přerova v době předhusitské. In: Dějiny města Přerova I. Brno, 127 n.
- Hudec L., 1977: Inženýrsko-geologický průzkum Olomouc – stavba vojenské nemocnice. Strojopis. Brno.
- Jankuhn H., 1974: Frühe Städte im Nord- und Ostseeraum (700–1100 n. Chr.). In: Topografia urbana e vita cittadina nell'alto medioevo in occidente. Tomo primo. Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo XXI. Spoleto, 153 n.
- Kaźmierczyk J., 1973: Zagadnienie písmenności w miastach śląskich w świetle źródeł archeologicznych XI–XIII w. Śląski kwartalnik historyczny Sobótka XXVIII, 213 n.
- Krumphanzlová Z., 1970: Jantar v nálezech hradištní doby v Čechách. Sborník Národního muzea A XXIV, 105 n.
- Leciejewicz L., 1982: Gród und Podgradzie bei den Westslaven. Zur Frage der Funktion und der räumlichen Lösungen. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte II. Berlin, 197 n.
- Łowmianski H., 1953: Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich. Warszawa.
- Mitterauer M., 1969: Zollfreiheit und Marktbereich. Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 19. Horn, 338 n.
- Nickel E., 1964: Der „Alte Markt“ in Magdeburg. Berlin.
- Petersohn J., 1979: Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. In: Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 17. Köln-Wien.
- Petrů, E., b. d.: Humanisté o Olomouci. Olomouc.
- Radwański K., 1975: Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny. Kraków.
- Richter V., 1959: Raně středověká Olomouc. Praha-Brno.
- Sejbal J., 1979: Dějiny peněz na Moravě. Brno.
- Schich W., 1977: Würzburg im Mittelalter. Studien zum Verhältnis von Topographie und Bevölkerungsstruktur. In: Städteforschung Reihe A, Bd. 3. Köln-Wien.
- Smetana J., 1981: Počátky města Ústí nad Labem: In: Historický sborník. Ústí n. L., 5 n.
- Snášil R., 1970: Průzkum zaniklých středověkých sídlišť na jihovýchodní Moravě v l. 1964–1968. AR XXII, 339 n.
- Stephan H.-G., 1973: Archäologische Beiträge zur Frühgeschichte der Stadt Höxter. Münstersche Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 7. Hildesheim.
- Turek R., 1971: Územní předpoklady vzniku moravských údělných knížectví. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university E 16. Brno, 151 n.
- 1975: Význam Starého Plzně v časném středověku. Minulostí Západočeského kraje XII, 153 n.
- Van Es W. A., 1975: Die neuen Dorestad-Grabungen 1967–1972. In: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Teil I. (hrsg. v. H. Jankuhn, W. Schlesinger, H. Steuer). Göttingen, 202 n.
- Warnke Ch., 1964: Die Anfänge des Fernhandels in Polen. Würzburg.
- Żaki A., 1974: Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej. Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk.

Zusammenfassung

Einige Bemerkungen zur Entstehung und Bedeutung der frühmittelalterlichen Stadt Olomouc (Olmütz)

A. Bericht über die Untersuchungsergebnisse in Olmütz – Pekařská-Gasse aus dem Jahr 1984

Im Lauf der Entwicklung der anfangs noch bäuerlichen slawischen Siedlung des 6.–8. Jahrhunderts kommt es spätestens in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts zu markanten qualitativen und quantitativen Änderungen, die ihr den Charakter einer handwerklich-kaufmännischen Vorburgbesiedlung verleihen. Die Funde aus dem 10. Jahrhundert lassen bereits auf die Anwesenheit eines

Marktbetriebs schließen, die sich vor allem mit einer Reihe von Denaren aus der Regierungszeit Boleslavs II. äußerte. Es fehlen nicht einmal Belege für den Fernhandel (eine Karneol-Koralle), sowie weitere Gegenstände, die mit dem Kaufmannsberuf oder der handwerklichen Produktion zusammenhängen (z. B. ein eiserner Stilis und Bleigewichte). Die metallverarbeitenden Gewerbe sind von Metallgußöfen, Tiegeln und Fragmenten der Gußformen belegt, in den Kulturschichten befindet sich schmiedeeiserne Schlacke. Im Zusammenhang mit der Krise des Přemyslidenstaates an der Wende des 10. und 11. Jahrhunderts ist diese Vorburgsiedlung offenbar gewaltsam untergegangen; Noch in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts läßt sich jedoch ein neuer Aufschwung erkennen, der sich abermals in Denarfunden äußert (aus dem 10.–Mitte des 12. Jahrhunderts kommen insgesamt 23 Münzen) und Belege des Fernhandels mit dem Baltikum (Rohberstein) und offenbar auch mit der Kiewer Rus hinterlassen hat.

B. Die topographischen Grundlagen der Entwicklung der frühmittelalterlichen Stadt Olmütz. Entstehung des Kommunikationsnetzes

Rekonstruiert wird der Verlauf der Fernkommunikationen auf dem Gebiet der späteren Stadt für die frühslawische und altburgwallzeitliche Periode. Die Stätte mit integrierten „Zentralfunktionen“ war damals auf dem Michaelshügel (Tab. 2:A) zu suchen, dem ursprünglich felsigen und höchsten Gipfel des ganzen, Olmützer Hügel genannten Gebildes. Man setzt die Funktion dieser Stätte als kultischer und gerichtlicher Versammlungsort mit Bindung an den periodischen Markt voraus und schließt nicht einmal die Existenzmöglichkeit einer Zufluchtsburg aus. Grundlegende Änderungen verursachte die Verschiebung der „Zentralstelle“ auf das Plateau der späteren Vorburg (Tab. 3:B) in der Zeit des Großmährischen Reiches. Die bisherigen Funde beweisen, daß man an diese Stellen den Sitz des Magnaten und seines Reitergefolges zu verlegen hat. Die Verschiebung der „Zentralstelle“ und die mit dieser verbundenen gesellschaftlichen Änderungen bewirkten die Entstehung neuer, diesmal vor allem radialer Kommunikationen (Tab. 3). Im Jahre 1983 stellte man im Flußbett der Morava (March) eine felsige Schwelle in knapper Nähe des ursprünglichen Benediktinerklosters Hradisko fest, das im Jahr 1078 entstanden ist. Nachdem es sich zweifellos um die älteste Olmützer Furt handelt (die Geschichtsschreibung hatte sie bis dahin an den Zusammenfluß der March und Bystrice verlegt – vergl. Tab 1), besitzt diese Entdeckung im Rahmen des Studiums der Olmützer Siedlungsagglomeration wesentliche Bedeutung.

C. Bemerkung zur Lokalisierung des mährischen Bistums im 10. Jahrhundert

Ein Teil der Forscher setzt einen relativ intakten Zustand Nordmährens nach der Ungarischen Invasion voraus, welche den Untergang des Großmährischen Reiches zur Folge hatte. Mit dem Problem der Lokalisierung des mährischen Bistums im 10. Jahrhundert hängt die allgemeine Frage nach der Anwendung des Synodalbeschlusses von Sardika aus dem Jahr 343 auf Gegenden zusammen, die außerhalb des römischen Limes lagen. Neueren Forschungen zufolge kann man annehmen, daß der zitierte Beschluß für dieses Gebiet modifiziert wurde: für die Errichtung von Bistümern kamen Macht- und Handelszentren in Betracht, also menschenreiche Agglomerationen, welche städtische Funktionen erfüllten. Die bisherigen Untersuchungen deuten keine neue Machtkonsolidierung der alten Zentren Südmährens und nicht einmal deren wirtschaftlichen Aufschwung an. Es herrschten hier also nicht einmal die Bedingungen für eine Rückkehr des Bischofs in seinen nominellen Sitz (vergl. die Geschehnisse der Obodriten-Bistümer in Oldenburg und Mecklenburg nach ihrer Vernichtung im Jahr 1066). Allerdings bezeugen archäologische Funde, daß die Bedeutung der Stadt Olmütz im letzten Drittel des 10. Jahrhunderts unter mährischen Bedingungen geradezu außerordentlich war; außerdem kann man sich den dortigen Marktbetrieb ohne Bindungen an eine örtlich existierende Kirchenstruktur gar nicht vorstellen und kann deshalb nicht ausschließen, daß der entscheidende Intensivierungsimpuls in dieser Hinsicht eben bei der Anwesenheit des mährischen Bistums zu suchen sein könnte.

D. Humanistische Traditionen zur Bedeutung des Klosters Hradisko im frühen Mittelalter

Der Arzt und Hochschullehrer Georgius Sibut ließ im Jahr 1528 ein Gedicht erscheinen, das er dem Senat der Stadt Olmütz widmete. Aus diesem geht hervor, daß er über das ursprüngliche Aussehen des felsigen „Weltbergs“ – des Michael-Hügels informiert war, der, wie bereits erwähnt, in der ältesten Geschichte der Stadt eine wichtige Rolle spielte. In seinem Gedicht wird jedoch auch eine bemerkenswerte Tradition über die Funktion der Burg besungen, derzufolge die Burg der Errichtung des Klosters Hradisko angeblich zuvorgegangen ist und dem Kloster auch den Namen verliehen hat. Sibut schreibt, die Burg sei errichtet worden, „um Schirm und Schutz des Landes, dessen Kern und Schlüssel, ein starkes Festungstor zu sein.“ Sie hatte demnach eine spezielle und abgeleitete Funktion: auch die Klosterannalisten waren sich dessen wohl bewußt, daß die älteste Burg auf dem entgegengesetzten Olmützer Hügel lag. Wenn man den unmittelbaren topographischen Zusammenhang der im Areal des späteren Klosters erwähnten Burg mit der neuerdings festgestellten Furt (Tab. 1) in Betracht zieht, gelangt man zum Schluß, daß es sich hier aller Wahr-

scheinlichkeit nach um eine dem Schutz der strategisch wichtigen Furt dienende Befestigung und um ein Zollamt gehandelt hat.

Im Hinblick auf seine Lage hat Olmütz offenbar schon im 10. Jahrhundert die wichtige Rolle eines Stützpunktes der Ostpolitik des Přemyslidenstaates gespielt. Der „Polnische Fernweg“, der den Marchfluß bei dem Kloster Hradisko überschritt, bedeutete schon damals eine kaum zu entbehrende strategisch-politische Aktionsbasis. Der Schutz des Olmützer Kommunikationsknotens und dessen Furt war eine der Voraussetzungen zur Beherrschung der genannten Fernkommunikation.

Abbildungen :

Tabelle 1. Olmütz. Topographisches Grundschema. A – Michaelsberg; B – Vorburggebiet; C – Gebiet der Fürstenburg; D – Areal des hl. Blasius; E – Kloster Hradisko. Nicht eingezeichnet wurden kleine, vorwiegend regulierte Wasserläufe in der Stadtumgebung.

Tabelle 2. Olmütz. Schema des Verlaufs der Fernkommunikationen bis zum Beginn des 9. Jahrhunderts. A – „Zentrum“ mit integrierten Funktionen auf dem Michaelsberg.

Tabelle 3. Olmütz. Entwicklung des Kommunikationsschems nach dem Jahr 800. TS – vorausgesetzter Bereich der Vorburgbesiedlung mit Markt (?). B – Das „Zentrum“ im Raum der Vorburg.